

Gut Árpád – ipari létesítmények és víztornyok

Adina Stern

A nagy malmok

Az Edmond de Rothschild báró alapította, a zsidók erец-izraeli letelepedését támogató szervezet (PICA – Palestine Jewish Colonization Association) 1921-ben kezdeményezte a haifai nagy malmok építését. Ezzel kívánták elősegíteni, hogy a kezdetleges módszerekkel, kis mennyiségben történő gabonaőrlés helyett a lisztőrlés jövedelmező iparrá váljon Erecben. A tehetséges mérnöknek ismert Gut Árpádot választotta a PICA a mérnöki feladatra, és a kivitelező vállalat munkájának irányítására. A beruházó Rothschild báró a haifai vasútállomás környékét jelölte ki a malomépület számára, hogy megkönnyítse a liszt elszállítását; és a régi kikötő szomszédságát, hogy lerövidítse a tengeren érkező gabonaszállítás útját.

APICAPárizsba küldte Gut Árpádot, hogy a társaságmérnökeivel tanácskozzon. Gut párizsi látogatásának idején hangzott el Rothschild báró jövőbe látó megjegyzése a vállalkozás kiemelkedő jelentőségéről: „Amit Erec-Izraelben fektettek be – megmarad, amit Európában – kárba vész.” A munka gyorsítását ösztönözte a beruházó báró prémiumrendszere: a béren felül háromszáz palesztin font járt fejenként egy munkafolyamat egy hónappal korábbi teljesítéséért, illetve ugyanekkor összegű büntetés egy munkafolyamat egyhavi csúszásáért. A munka két hónappal a kitűzött határidő előtt készült el. A Rothschild család a malomépítést fontosnak tartotta. 1922-ben, a munka befejezésekor, a báró felesége látogatást tett a malomban, és emlékül magával vitt egy kevés lisztet.

1921-ben lefektették a modern ipar alapjait Erec-Izraelben. Tel-Avivban már korábban megkezdtek a szilikáttéglagyár építését, de Haifában a malomépület volt az első nagy ipari létesítmény. Ebben az időben egy húsz méter magas iparépület szerkezeti megoldása különleges feladatnak számított: a felépült malom szokatlan magasságával kiemelkedett az akkori haifai tájból.

Építészeti szempontból az épület a helyi eklektikus stílus jegyeit hordozza: a homlokzat felső szintjén párkánydíszítéssel hangsúlyozott, boltíves ablakok, a tető fogazott mellvédje pedig a jeruzsálemi óvárost körülvevő falra emlékeztet. Az épület észak-keleti homlokzatán fekete nagybetűs francia felirat: GRANDS MOULINS de PALESTINE (Palesztina nagy malmjai), alatta angolul: THE PALESTINE FLOUR MILLS (Palesztina lisztmalmjai); az észak-nyugati homlokzaton pedig héberül és arabul: Palesztina nagy malmjai.

Gutra várt a feladat, hogy az épület funkciójának megfelelő betonvázat tervezzen, amely lehetővé teszi a széles és tartóoszlopok nélküli csarnokok építését. Az épület rendeltetése mindennél fontosabb volt, ezért volt szükség olyan tervezőre, aki megtalálja a megfelelő mérnöki megoldásokat. A szerkezet tervezésekor Gut kiszélesítette az épületet és növelte magasságát. Folytonos födémmezőt, alulbordás vasbeton födémtervezett, a nagy feszítávolságban elhelyezett gerendákat betonoszlopokra helyezte, ahogy az egyik csarnokról készült fényképen is látható.

A malomépület észak-keleti homlokzata; mgt.

A malomépület észak-keleti és észak-nyugati homlokzata; DMC

A malomépület, csarnokbelső, az oszlopok és a gerendák; mgt.

A malomépület ma is áll Haifában (Hativat Golani utca 40.), és a malmokat működtető vállalat (Grands Moulins D'Israel Ltd.) modern technikával folytatja a liszt és gabonaiipari termékek előállítását. De a gyár külső képe megváltozott, már csak az eredeti nyugati homlokzat egy része látható. Az ötvenes években két csupasz betonfelületű új szárnyal bővítették az épületet.

A Nesher-gyár

A malomépület felépítése után Gut Árpádot új haifai terv megvalósítására kérték fel, a Nesher cementgyár tervezésére. Ez is egyike volt az első errec-izraeli ipari létesítményeknek. A cementgyár-építésről még az első világháború előtt szó volt, Nahum Vilboshevitz mérnök becslése szerint az építési szektor várható növekedésével megnő a cementkereslet Erec-Izraelben. A cementet abban az időben – a helyi termelés hiányában – külföldről hozták be. Vilboshevitz felmérte a cementgyár-építés feltételeit Haifa környékén, a kikötőhöz, a völgyben húzódó vasútvonalhoz, a Karmel-hegy mészkőrétegéhez, a Kison patak agyagos talajú vidékéhez közel, de az első világháború miatt elmaradt a terv megvalósítása.

Később brit vállalkozók is foglalkoztak egy errec-izraeli cementgyár építésének lehetőségével, és Yehoshua Hankinhez fordultak. 1921 novemberében Hankin egy Haifától hét és fél kilométerre fekvő területet vásárolt. A vállalkozók a magyarországi Spiegel Béla mérnöktől, a cementgyártás szakértőjétől kértek tanácsot. Spiegel kiment a helyszínre, megvizsgálta a körülményeket, és úgy ítélte meg, hogy a gyár nyereséges lesz. Újabb befektető, az oroszországi iparvállalkozó Michael Pollak is csatlakozott a társasághoz, melyet 1922 augusztusában alapítottak Nesher Cement Portland Company Ltd. néven. Valószínűleg a gyár alapítója, Michael Pollak a németországi Geier (keselyű) cementgyár mintájára választotta a héberül azonos jelentésű Nesher nevet, mivel a német gyár működésében részt vett.

Pollak Spiegelt nevezte ki a vállalat igazgatójának, és 1923 szeptemberében megkezdődtek az építkezés előkészületei. Spiegel maga tervezte a cementgyártás folyamatát, majd Guthoz fordult, akivel szoros kapcsolatban állt, és megbízta a nyolcvanötezer palesztin fontos költségvetésű építési terv elkészítésével és kivitelezésével, valamint kikötötte, hogy az építkezés nem tarthat tovább tizennyolc hónapnál. Az építkezésen Magyarországról *alijázókat* foglalkoztatott – mérnököket és munkásokat –, így az építési területen leginkább magyar szót lehetett hallani. A főépületet és a műhelyeket vasbeton vázra építették, acél rácsostartón nyugvó, bádóg, illetve azbeszt hullámlemezzel borított tetővel. 1925 októberében gyújtották be a gyár első, európai mércével mérve is nagy kemencéjét.

1934-ben szükség volt a gyár bővítésére, Gutot bízták meg egy nagy tároló építésével. Huszonhat méter magas, negyven méter széles, száz méter hosszú tárolót tervezett, acél pillérekkel és acél rácsostartóval. Az évek során tovább bővített Nesher-gyár ma is áll Haifában.

A Nesher-gyár, az építkezés első fázisa; mgt.

A Nesher-gyár, az építkezés első fázisának befejezése; mgt.

Spiegel Béla a Nesher-gyár építési területén; mgt.

Víztornyok

Az első világháború végéig kutak mellé építették a víztornyokat Erec-Izraelben. Ezek a tornyok kisebb közösségek vízellátását biztosították, és egy munkás gondoskodott a torony víztároló medencéjében levő vízmennyiség szabályozásáról. Hasonlóan működött Tel-Aviv első negyedének (*Ahuzat bait*) első víztornya is (Rothschild fasor 14. mellett): az első kút fölé vízszabályozó épült, fölötte két, az Ahuzat bait hatvan telkét ellátó vízvezetékhez csatlakozó víztartály magasodott.

A húszas években megnőtt a város lakossága, és Tel-Avivnak szüksége lett a megfelelő víznyomást biztosító víztornyokra. Amikor a kútból kiszivattyúzott vízmennyiség nagyobb a szükségesnél, a fölösleget a víztorony medencéjében tárolják, és amikor a szivattyúzott víz nem elegendő, akkor a víztornyóból áramlik a víz a vezetékbe – így biztosított az egyenlő víznyomás a vízforrásnál magasabban fekvő helyeken is.

Ezekben az években Gut négy új víztornyot épített Tel-Avivban. Az első a Maze-torony, a Maze és az Ahad Haam utca kereszteződésében épült 1924-ben, a város legmagasabb pontján. A befektető Tel-Aviv város (az *Ahuzat bait* negyed 1910-ben kapta a Tel-Aviv nevet és 1921-ben nyerte el a városi rangot) pályázatot írt ki a torony építésére. Négy tervezőiroda nyújtott be pályázatot, köztük a magyarországi Elek és Breuer Tel-Avivból, illetve Gut irodája.

A Maze-torony Tel-Avivban, még a hanukia nélkül, mgt.

A Maze-torony, a *hanukia*, málló beton és kiálló rozsdás vas, a torony mellett veszélyre figyelmeztető tábla; Snir Stern felvétele

Reuven Rubin, *Balfour utca*, Tel-Aviv, 1925;
http://www.rubinmuseum.org.il/heb/explore_and_learn.asp

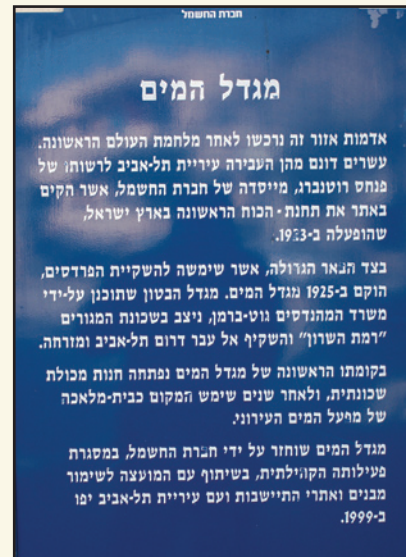
Gut megnyerte a pályázatot. Tizenhat méter magas vasbeton tornyot tervezett, nyolc kiugró, ívelt pillér tartotta a kör alakú, négyszáz köbméteres víztároló medencét. A torony négy szintjét betonból és vasból készült mellvéd vette körül. A legfelső szintre nagy hanukiát állítottak, melyet hanukakor meggyújtottak. A torony alsó szintjén szilikáttéglából építettek szobát. A torony formája, a beton- és vasdíszek, az ívek és a hanukia a húszas évek helyi, tel-avivi eklektikus stílusába illeszkedik. Csaknem tíz évig a Maze-torony a Hasmal utcai másik toronnyal együtt a város két legmagasabb épületének számított, kimagaslott az alacsony házak közül. A Maze-tornyot Reuven Rubin is megörökítette a tel-avivi Balfour utcáról készült festményén 1925-ben. A torony kilátónak is szolgált, a felső szintre lépcsőn lehetett följutni. Mellette épült föl a Balfour reálgimnázium, a víztorony az iskola jelképévé vált. A torony ma is áll, de mivel nem újították föl, veszélyes épületként tartják nyilván.

A felújított Hasmal-torony a fűszeres bolt feliratával: „Olcsóság kapuja”; Snir Stern felvétele

A tel-avivi Hasmal utcai víztornyot a Gut–Berman mérnökiroda építette 1925-ben egy kút közelében. A torony a két évvel korábban, Pinhas Rutenberg által a közelben épített villamos erőmű vízellátását szolgálta. A víztorony tizenhét méter magas, a víztároló medence a fényképek tanúsága szerint kisebb a Maze-torony víztárolójánál. A víztorony a Maze-toronyhoz hasonló stílusban épült, bár tervezője kevesebb díszítőelemet használt, talán az épület ipari rendeltetése miatt. A toronynak hat kiugró, díszítőelemként megformált pillére van, két szintjét vasból készült mellvéd veszi körül; a torony földszintjén fűszeres bolt üzemelt. A függetlenségi háború előtti időkben a tornyot kilátóként is használták. A tornyot az Elektromos Művek és a Műemlékvédelmi Tanács újította föl.

„Elektromos Művek – Víztorony

A Hasmal-tornyon a felújítás után elhelyezett tábla; Snir Stern felvétele

Ez a telek az első világháború után került az Elektromos Művek tulajdonába. A tel-avivi polgármesteri hivatal húsz *dunámot* adott át az Elektromos Művek alapítójának, Pinhas Rutenbergnek, hogy ezen a telken építse föl az első, 1923-ban beindított ercizraeli villamos erőművet.

1925-ben, Ramat Hasaron városrészben, a gyümölcsös-kertek vízellátását biztosító nagy kút mellett építették föl a Gut-Berman mérnökirodában tervezett, délkelet felé néző beton víztornyot.

A víztorony földszintjén a környéket ellátó fűszeres bolt nyílt, majd évekkel később a városi vízmű műhelye működött itt.

A víztornyot a Műemlékvédelmi Tanács és a Tel-Aviv–Jaffa polgármesteri hivatal közreműködésével az Elektromos Művek állította helyre közösségi munkában, 1999-ben.”

A következő víztornyot Gut 1927-ben tervezte a jaffai Basza negyedben (a Jeruzsálem fasor és a Bloomfield stadion között), a tornyot a városrész nevééről Basza-toronynak nevezték el (a városnegyed a mocsaras területéről kapta a nevét – basza arabul mocsarat jelent). A víztornyot Gut a helyi iszlám építészeti stílussal összhangban tervezte. A vasbeton épület huszonnégyméter magas volt. A víztorony formája a jaffai mecsetekre emlékeztetett, nemcsak a víztárolót fedő kupola, hanem henger formája és bordás felületnek látszó pillérei miatt is. A víztorony nem maradt meg.

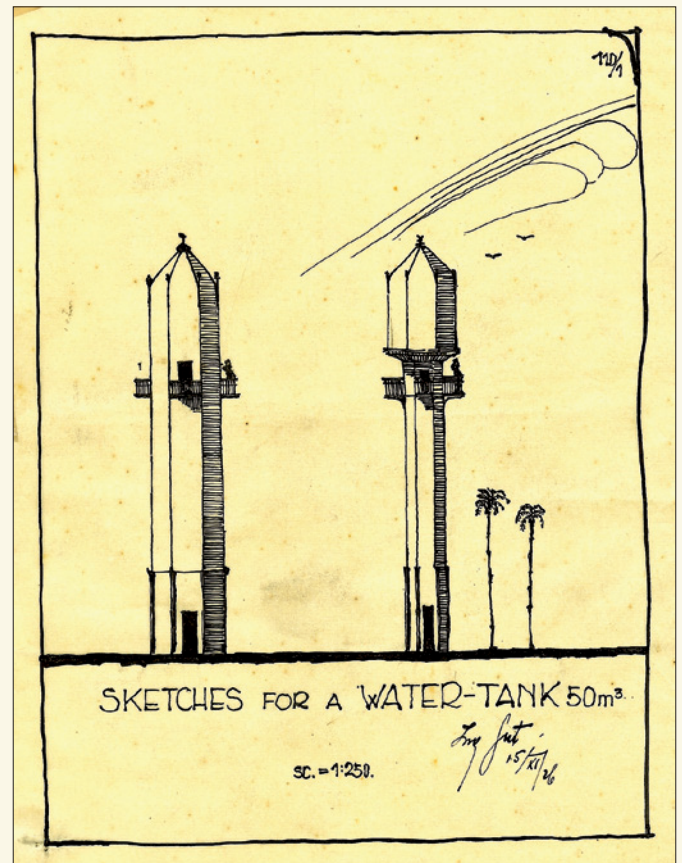
Basza-torony a Jeruzsálem fasor felől, Jaffa;
<http://news.walla.co.il/?w=/6/1767728/896510/5/@/media>

A Gut Árpád által tervezett négy víztorony közül az utolsó a régi vágóhíd mellett épült, mindkét épületet lebontották. (A vágóhidat 1930-ban építették a Joshua Bin-Nun utca északi részén, ma Brender park.) A víztorony modern, geometrikus stílusban épült. Az épület talpzata, a négy betonpillér két szinten csatlakozik a gerendákhoz, és egy üres, lekerekített, csonka trapézformára emlékeztet. A kiszélesedő, rövid betonpillérre támaszkodó víztároló egyszerű hengerformájú.

Víztorony a vágóhíd közelében; mgt.

Gut víztorony tervrajzai között fennmaradt egy iszlám stílusú, minarethez hasonló víztoronyvázlat is, és bár kupolája csúcsban végződik s nem gömbölyű, mint a legtöbb ereci minareté, erkélye a minaretek erkélyére emlékeztet, ahonnan a müezzín szólítja imára a híveket.

Gut Árpád víztoronyterve, ötven köbméteres víztároló, a vázlatot madár, felhő és pálma rajza díszíti; 1926. november 15.; mgt.

Héberből fordította Kónya Judit

Lásd még

<http://baderech.hjm.org.il/Article.aspx/He/ArchitectsExile>